

Дондок БАЛЬЖИНИМАЕВ

СЭСЭГ БУ ТАНАЛЫТ ДАА, СЭСЭГМААНУУД!

Һаяхан би трамвайгаар ажалдаа ерээжэ ябатараа, дүрбэн хүнгөөр дүүрэн улаалзай хэнэн хоёр басагадые түрүсэлдэн зогсоһон хүнүүдэй дунда обёорбоб. Трамвайн түршэгэнөөн дор тэдэ хоёр басагадани өөһэд хоорондоо уһан буряад хэлээр ярилдана. Харахада, залууханууд, сэбэрхэнүүд, талын сэсэг мэтэ һайханууд ёһотойл манай хүдөөгэй басагад!

Тэдэ басагадай хөөрл дөөн соһоо ойлонхо домни, городон шууюур гэхэ гү, али цэцэг базаар ошоожо, улаалзайгаа худалдаад, хэды шэнээн мүнгэ олохоёо ехэл сүлөөгүй бодомжолно. Тэдэнээр танилсаашыг гүй һаа, уһан буряад хэлэтэй хадань түрэл арадаймнай эгээл һайхан нэрнүүдэй нэгэн болохо Сэсэгмаанууд гэжэ нэрлел даа!

Юундэ даа би таһалагдһан сэсэгыг хүсөөр эдлэгдэһэн залуухан басагантай жэшидэгби. Эхэ газарайнгаа шэмэ шүүһээр ундаһаа болиходоо, эртын шүүдэрэй мүнгэн дуһалаар сүршэгдэхэ аргагүй болоходоо, эсэгэ наранайнгаа алтан элиэнүүдые бээдэ шэнгээжэ, эршэ хүсэ олохоёо болиходоо, талымнай һайхан сэсэгүүд дэльбэнүүдэ гэжэ эхилдэг.

Эгээл тиимэһээ сэсэг таһалжа, хүндэ бэлэг бариха ёһые (илангаяа инагаа) би оро таһагүй арсадаг хүм. Тэрэмнай хадаа хүсөөр эдлэгдэһэн, уйдхар гашуудалда дарагдһан, хүсэл зоригоо моһон басагыг һайндэрэй бэлэг болгон бариһантай адли биуу.

Тээдише һайндэрлэхын тула сэсэгэй "ами" таһалжа, "үргэл" хэнэнэй хэрэггүй. Ороидоол нэгэ агшан зуура хүнэй шодэ баясуулхын тула таһалагдһан сэсэг нүгэлтэй байха. Түрэл арадаймнай сэсэн мэргэн үгэнүүд соо "Бараан базартаа һайхан, басаган баабайндаа һайхан"

гэжэ хэлэгдэһэн байдаг. Тэрээн дээрэнэ бидэ "сэсэг таладаа байхадаа һайхан" гэжэ нэмэе.

Бурханай номууд соо "дээшээ дэгдэһэн хүнэй хүнэһэн бороогой дуһалнууд боложо, эхэ газартаа эрьедэг юм" гэжэ бэшиэтэй байдаг. Энэ һайхан дүр зурагта эльгэ зүрхөөрөө этигэхэ дуран хүрэнэ. Тиигээд саашань бодобол муу хэрэг үйлдэжэ, мухар ханаа ханаадна, муңхаг ябадал гаргажа ябаһан хүнүүд бог шорой дээрэ ургадаг үрмэдэһэ халаахай боложо түрээд байжа болоо. Харин эхэ сэбэр зантай, сэлмэг һайхан бодолтой хүнүүд сэсэгүүд болон мүнөөнэ хэ гээ һаа алдуу болохогүй.

Буряад орондоо ургадаг улаалзайнууд тухай мангаараа буряадтар улаалзай пенсилвангийн улаалзай, наотар халдзай гэжэ илгардаг юм. Тэдэ буһы улаалзайнууд газарай шорой дээрэнээ үгы болон хосорхо туйлдаа хүрһэн тула буһадаа "Буряад Республикын Улаан дэбтэр" соо оруулагданхай. Зарим улаалзайнууд Уметр үндэртэй, үндэртэй һайхан сэсэгтэй юм. Тиймэ улаалзайнууд Европын ороннуудта, Монголда, Сибирьтэ, Яхадта ургадаг. Харин нүгөө түрэлэйн улаалзайнууд Хойто Хитадта, Манжуурта, Солонгосто, Россин Алас-Дурна зүгтэ, Зүүн Сибирьтэ ургадаг гэшиэ. Манай республикада улаалзайнууд Дээдэ Ангар, Зэдэ, Химнэ, Хёлго, Түгнэ голнуудай эрьээр, Байгал шадархи газарнуудта, Инаа, Витим, Бага Амалат голнуудые зубшан, Бага, Ехэ Аруунын нурунууд багаар ургадаг байна.

Буряад өрбидэ улаалзай сэсэгэй бүхыдөө үгы болохогүйн тула тэдэнише харууһалха, хамгаалха заказник болон заповеднигүүдые эмхидхэхэ шухала, тэдэнише баглаа сэсэг болгон түүлгыг эрид хорихо, тибһэ түүлгыг хизаарлаха, улаалзай сэсэгүүдые саадууд болон сэсэрлигүүдтэ олоор тариха хэрэгтэй. Мүн үбһэ хуряалгын үедэ олон тоото улаалзайнууд үрһээ хаяжа үрдингүй хосордог гэшиэ. Улаалзайнуудыг саг соонь хамгаалжа шадабал, удаан сагай туршада нүдээ хужарлуулжа,

сэдьхэл зүрхээ баясуулжа байха аргатайбди.

"Буряад Республикын Улаан дэбтэр" гэхэн ном яаралгүйхэнөөр нэхэнэб. Тишхэдэ зосоомни ямар бэ даа нэгэ гунигтай мэдэрэл түрэнэ. Энэ хирпиисын шэнээн зузаан ном соо оруулагдһан хэдэй зуугаад ургамалнуудай амитадай, шубуу шонхорой хорхой шумуулай загана жаргахын нэгэн дор үгы болошоо гэшиэ һаань, ордон тойронхи байгаа лимнай хэды шэнээн хогорсон мэтээр үзэгдэхэ лээ даа! Тээд тэдэниэ ядарга туйлдаа хүрэхэдэниэ энэ дэлүүн эзэн болохо Агууеһэ Гүнөө дэбтал гүйжэ эрбэгэрхэн гараа ширвэхадань эхэ "Улаан дэбтэр" соо олгоһа биуу даа. Улаан дэбтэр гэшиэмнай уйдхар гашуудалтай, хүнэн һалалгын үрбэхи домёо болоно гэшиэ.

Ургамалай аймаг соһоо Сибирин абрикоз (буряадаар буһлөөһэн), зэрлиг лимнай гэхэ гү, али сагаан халаахай, Ныденэй горшех, сибирин сэнхир хасури, шонхор, модоо, дэлүүтэй заргана Клеменцын шилгана, Адамсын тэрэнэ, дауриин тэрэнги, Редовскэй тэрэнэ зэрлиг үхэр шодэ. Улаалай солодок (буряадаар шэхэр), юрын мойһон, Хамар-Дабанай яблони, жэмэстэ яблони (буряадаар үдир) Буряад орондомнай тон үсөөрэнхэй. Тэдэнише һаян сагта хамсыгаа шуужа, хамтын хүсөөр хамгаалаагүй һаа, салдаган үлэхэмнай лабтай. Хара аминдаа нэгэ хүнэг һамар, мойһо, үлир түүхын түлөө ургажа байһан модые хүсөөр сабиан унагааха ширнууд али олон дайралдаһа гэжэ хэл бүхэн мэдэнэбди. Тээд тэдэ "зэрлиг арьяатадтай" тэмсэл хэхын тула ямар оролдолго гаргана-биди?!

Харин амитадай аймаг соһоо абажа харахада, манай республикада дайралдахаяа болиһон амитад олон ааб даа. Жэшиэнь, саһата уулын эрбэс, улаан шонго, аргали, уулын ямаан, дауриин заряа, манул гэхэ гү, али зэрлиг миисгэй, алаг дааган, халюун, мана һохор, хирһан, хойто зүгэй оро, һарһан эрбээхэй гэхэ мэтэ амитад үсөөржэ гү,

али үгы боложо, хизаар ороноо шэнжэлгын музей соо "шимэ амитан байһан ха юм" гэжэ харахаа бэшиэ, ондоо ямаршые аргагүйдэнхэйбди.

Шубууд тухай хэлэхэ бодоо һаа, манай республикада боро галуун, талын бургэд, хара тохорюун, таодог, элдэб түхэлэй шара шубуун, хара аист, хун шубуун, дауриин тохорюун, элдэб түхэлэй бэгсэргэ, элдэб түхэлэй тоншуулнууд, монголой газарай борбилоо, ондоо амитадһаа монголой гүрбэл, монголой баха, хилмэ, тула заганаһууд үгы болохын туйлда хүрэнхэй.

Алтан дэлхэйгээ бузарлангүйгөөр аша гушанартаа дамжуулаха гэшиэ та бидэниэ нангин уялга болохо биуу. Энээн тухай буряадай элитэ уран зохиолчид олон тоото зохиолнуудыг бэшиһэн байдаг. Монгол туургата арадуудай Агууеһэ Поэт болохо Дондок Улзытуевай "Сэсэг" гэхэн шүлэг абаад харая. Энэ шүлэг дотор гансашые залуухан басаганай дүрэ болон хуби заяан харуулагдана бэшиэ, харин талымнай эгээл һайхан сэсэгүүдэй дүрэ тобойн гаража ерэнэ ха юм.

... Сэсэги, Сэсэг!
Залуухан омог бэриш,
Заяатай гансаи
тэбэрэггүй,
Халуухан инаг урасыи
Ханилмаар хубууни
үнсөөгүй,
Урасхал долгын үһыи
Ушармаар гансаи
эльбээгүй,
Дурасхаа болохо үгыиш
Дурлаһан хубууни
дуулаагүй -
Газар дайдынгаа үнсэгтэ
Гансахан шамая
гээжэрхёо.
Үшэн хадһанай оёрто
Үнэгэн дураһа
хаажархёо.
... Сэсэги, Сэсэг!
Гангаһан, ганганан
үнгэрһэн
Галууд торыи дуудана.
Гажаран, гажаран
уярһан
Үетэн нүхэдэ дурдана,
Мүнхэ һайхан дэлхэйдэ
Мүшэн шүлгээр
үнгэрөөлиш.
Эрьелтэгүйгөөр ошоош
һаа,
Эльгэндэмни
мүнхэрөөлиш.
Сэсэги, Сэсэг!
Залуу хонгор
наһанайми
Задараагүйхэн сэсэг.

Заяан инаг дураһайми,
Задалаагүйхэн бэшиэ.

Сэсэги, Сэсэг!
Үгышые һаа, буряад арадаймнай нүгөөдэ Агууеһэ Поэт Даши Дамбаев иигээжэ бэшиһэн байдаг.

Сэлмэг һарын толон дор

Сэдьхэн шамай гуниглан,
Һаруул сэлмэг шарайеш
Һанан-һанан уярнаб.

Сэсэг нэрэи миншингээ
Сээжын баяр бэлэйлдаа,
Наһан соогоо миншингээ

Найдал байһан бэлэйлиш.

Хүсэл һайхан бэлэйлиш,
Хүлээхэеш ялаһиш даа,

Зүрхөөр үнэн бэлэйлиш,
Зүбшөөхэеш ялаһиш даа.

Дуулим тэрэ хаһы
Дурсан мүнөө байхадам,

Зүүдэн мэтээр һаагадан,

Зурхыемни тамална.

Энэ шүлэг соогоо поэтан гансал наһанайнгаа нүхэр болохо Сэсэг тухай бэшиэ, харин бүхы буряад басагад тухай, үргэн талын сэсэгүүд тухай уянгалан дуулана ха юм.

Буряад арад гэшиэ хэр уһаа хойшо оршон тойронхи байгаалия хамгаалхын тула шадалайнгаа зэргээр оролдодог байгаа. Тишхэдэ аршаан булагуудыг, уһануурнуудыг бузарлажа болохогүй, хиртэй хубсаһа хунараал урадхал уһанда угаахагүй, хэрэггүйдэ газар һэндэхэгүй, модо шулуу хухалхагүй, ан арьяатанише олоор хюдахагүй, түймэр түдэгэ табихагүй гэхэ мэтэ хорюултай һэн. Тишгэбэл, уһа голтой, хада уулын эзэдые гомодхоожо, уур хилэнсэгтэнь хуртэхэ байгаа биуу. Мүн буддын шажан ямаршые амитанай гол таһалхыг буруушаадаг байгаа. Эхэ эсэгынгээ сахижа ябаһан нангин һургаалнуудыг дам саашань үри хүүгэдтэ хүргэжэ үзэл!

**ТАЙГАТА, НУУРТА, ТАЛАТА ЯРУУНАМНАЙ
ТАЛААН ХЭШЭГЭЭР ХОДОДОО БАЯН БАЙГ ЛЭ!**

ЗУНАЙ зулгы найхан үдэр Маарагта голой Зэрье дээрэ, Хори, Яруунын уулзуурта Яруунын аймагай захиргаанай гулваа Ц.Э.Доржиев гүүрүтэй түлөөлэгшэд нютагайнгаа хүн зоние, ажалай болон дайнай ветерануудые, артистнарые, холоһоо ерэнэн айлшадаа хани халуунаар угтаба. Буряад Республикын Правительствын Түрүүлэгшын нэгэдэхи

70 жэлэй саана, 1927 оной июлин 1-дэ БМАССР-эй Түбэй Гүйсэдхэхи Комитедэй тогтоолоор Ярууна Хориһоо таһаржа, бээе даһан аймаг байгуулагдажа, сомоной болон сельскэ 17 Совет бүридхэдэнь ороһон юм. 1936 ондо аймаг соо 31 колхоз, 1 МТС бии байгаа. Дайнай урда жэлүүдтэ ажахынуудай материально-техническэ бааза, хүн зоной ажабайдал хайжаруулагдаа. Эсэргэ ороноо хамгаалгын Агууехэ дайнда эрэлхэг зоригтойгоор хабаадаһан нютагаархидайнь дунда Иван Максимович Трофимов Советскэ Союзай Геройн нэрэ зэргэ-

Шэтын областной Дүүмын депутат Доржо Тумунбаяров, Могойтын районой Уртын нургуулин буряад хэлэнэй багша Мария Абидаевна Рабданова гэгшэд Гүндын нэеы гэртэ айлшалаа.

орлогшо В.К.Агаловта аюуша хадаг Эгэтын дасанай Булат лама барюулаад, угтамжын баярай нээгдэһэнэй удаа хайндэрэйнгөө хайнаар үнгэргэгдэхын тула арюудхалай уншалга хэжэ, мандал үргөө.

Арадаа Ярууна хатан эжын дүрье харуулан тоё зурагтай тайзан дээрэ Эгэтын-Адагай фольклорно коллектив, "Лаадуухай" гэжэ хүүгэдэй мэдээжэ бүлэг баярай наада харуулаад, сагаан эдеэнэй дээжэ үндэр наһатанда, айлшадта барюулба.

Эндэ ерэнэн бүхы зон томо майхан соо халуун сай барихаар уригдажа, Эгэтын совхозой, "Дружба", "Ульдэргэ", "Победа"

дэ хүртэһэн алдартай. 70 жэлэй хугасаа соо ехэ хубилалтанууд болоо. Жэшэнь, хүдөө ажахын халбарыда 11 ажахы, 1 АКХ, "Молочник" гэнэн акционернэ бүлгэм тоологдоно. Мяха хү, ороһоо үйлэдбэрилгөөрөө Ярууна республикын эгээл эрхим гурбан районуудай тоодо ороно. "Непгун" гэнэн акционернэ бүлгэмэй ажалшад жэл соо 540-һөө 750 тонно хүрэтэр загаһа олзоборилно.

Эрдэм нуралсалай, элүүрье хамгаалгын, соёлой эмхинүүд ажалаа эдэбхижүүлээ. Яруунын нургуулинуудта, 31-дэхи ПУ-да 5300 нуралшад хурана, энэ жэлдэ нургуули түгэсхэхэн үхибүүдхээ 1-ниинь алтан, 8-ниинь мүнгэн медальтайгаар дүүргэбэ. РайОНО-е даагша С.Ц.Цыденова "Буряад Республикын эрдэм нуралсалай габыята хүдэлмэрилэгшэ" гэнэн нэрэ зэргэдэ хүртөө. Аймагай ажалшадые 26 врач, тусхай дунда

мэргэжэлтэй 138 хүдэлмэрилэгшэд хангана.

ЯРУУНА нютагаа суурхуулжа байһан эрхим зондо, хүдөөгэй ажалшадта республикын Правительствын болон Арадай Хуралай шагналнуудые амаршалгын үгэнүүдтэй гээгэр В.К.Агалов, Яруунын аймаг үргэлсэхэн, Арадай Хуралай комитедэй түрүүлэгшэ

Д.Ч.Боросгоев барюулба.

Буряад Республикын Правительствын, Президентын зүгһөө үгэ хэлэхэн В.К.Агалов 70 миллион түхэриг - мүнгэн бэлэг 70 жэлэй ойн хүндэлэдэ дамжуулан тухай мэдээсэжэ, халуун альга ташалгаар угтагдаа. Республикын хүдөө ажахын министр П.М.Болонев, финансын министр Г.В.Шлыкова, нуралсалай болон эрдэм ухаанай министрэй орлогшо Е.Б.Раднаева, "Бурят-автодор" АО-гой начальник И.С.Гринчишин, "Чита-автодор" АО-гой начальник Н.З.Млачнёв, "Мосбизнесбанкын" директорэй орлогшо Д.Д.Санданова, "Бурятия" газетын редактор Э.Д.Дагбаев, "Буряад үнэн" газетын таһагые даагша Ц.Ц.Дондогой болон бусад баярай халуун үгэнүүдые хэлээ, бэлэг сэлэгүүдые барюулаа.

Арба гаран үнгэтэ япон телевизор, бусад видео-түхээрэлгэнүүд дамжуулагдаба.

Түнхэнэй, Захаминай, Сэлэнгын, Зэдын, Хориин, Хэжэнгын, Улаан-Үдын Октябрьска, бусад районуудай ажахынуудай, Шэтын түлөөлэгшэд амаршалжа, үнэтэ бэлэгүүдые, мүнгэн зөөри

дамжуулан байна. Аймагай эрхим малшадта, механизаторнуудта, ажахын хүтэлбэрилэгшэдтэ Хүндэлэлэй грамотанууд мүнгэн бэлэгтэйгээр барюулагдаа. Түгэсхэдэнь нютагаархидай баярай концерт болоһон байна. Журналистнуудые "Ярууна" газетын редактор А.И.Сальвассер угтаа. "Сэнхир нуурнуудай хизаар" гэнэн гоё ном (редакторын С.С.Цырендоржиев) яруунынхидта зорюулагдаа.

ҮТЛӨӨДЭРЫНЬ стадион дээрэ аймагай үндэр наһанда зорюулагдаһан Сурхарбаан боложо, хүдэр шамбай шандааһатан, хүлэг хурдан моритон, бэрхэ спортсменүүд, хонгёо хоолойтой артистнар хаба шадалаа, бэлиг талаангаа туршалсаба. Ажахы бүхэн гоё найхан нэеы гэрнүүд соогоо айлшадаа угтажа, эдеэнэй дээжээр, буряад ёһо заншалаараа, хонгёо

Яруунын аймагай захиргаанай гулваа Ц.Э.Доржиев ажалай болон дайнай ветерануудые угтана.

Ауугаараа угтаба. Яруунын совхозой (Гүндын) нэеы гэр эгээл эрхим гэгдэбэ. Урданай дуу бэрхээр дуулаһан Дулмажап Санжиева (Мужыха), Марина Ширандоржиева (Эгэтын-Адаг), Ринчин-Доржо Санданов (Мужыха) гэгшэд шалгарба. Харин Ярууна тухай дуу бэшэхэн композиторнуудай дунда Баяр Батодоржиев, ("Ярууна" үгэнь Б.Жанчиповай), Базыр Цырендашиев, Юрий Ирдынеев, бусад мүнгэн шанда хүртөө.

"Сурхарбаанай эрхим бүхэ" гэнэн нэрэ зэргэдэ бэрхээр барилдадаг Алексей Санжиевич Мархаев хүртэжэ, "Самсунг" телевизорээр шагнагдаа. Иисэнгын морид түрүүлбэ. "Волейболор эхэнэрнүүдэй дунда гүндын-

Эгэтын гасанай Булат лама угтамжын үегэ.

колхозуудай ажалшадтай бэддэһэн эдеэнэй дээжэдэ хүртэжэ, хайханаар угтаһан эзэдтэ баярые хүргэбэ.

Аймагай түб Нархата хүрээжэ ерэмсээрнай, анхан Ярууные үргэлсэхэн, олон жэлдэ хүтэлбэрилхэн, эндэ ажаллаһан Б.С.Семёнов, Б.Т.Аюров, С.А.Козлов, С.М.Дугарон, Ц.Ж.Жалсанов, Ц.Ц.Дондогой, нютагаа суурхуулан Г.Б.Шойдогбаева болон бусадта бэлэгүүдые аймагай захиргаанай ажалай болон дайнай ветерануудай Сөведэй түрүүлэгшэ Б.Ж.Жамбалов халуун альга ташалга дор барюулан байна.

Үдэрэй 4 саһаа Нархатын соёлой байшан соо аймагай байгуулагдаһаар 70 жэлэй ойн баярай суглаан эхилжэ, Ц.Э.Доржиев холын айлшадтай танилсуулаад, Ярууна нютагайнгаа түүхэ, ажалшадайнгаа амжалта, ерээдүйн түсэбүүд тухайдаа эндэ сугларагшадта хөөрөбэ.

Сурхарбаан дээрэ Ярууна хатан эжые угтажа байна.

хид, тулдуунайхид, иисэнгынхид бэрхэнүүд байба, харин эршүүл сооһоо аймагай ОВД-гэйхид, "Улаан-Туяа" колхозойхид, "победынхид" шалгараа, - гэжэ энэ мүрысөөнэй ахамад судья Б.С.Цыжибон хөөрөө һэн.

Хаанашье ябахадамнай, ехэ эмхитэйгээр, баян программатайгаар хайндэрөө эмхидхэхэн, аха захаяа, ветерануудаа хүндэтэй дээрэ угтаһан, үргэхэн, бүхы зоние эдеэнэй дээжэдэ хүртүүлхэн яруунынхидта бултандань баярые хүргөөд, адистай, аршаантай, бэлиг талаантай, бэлэг хэшэгтэй нотагтайн ходоодоо халбаржа, сэсэглэжэ, хэтын хэтэдэ үри хүүгэдээ үнэр баянаар үргэжэ, үргэн харгыда үдэшэжэ байхыень хүсэе!

**Тайгата, нуурта, талата Яруунамнай
Талаан хэшэгээр ходоодоо баян байг лэ!**

Бэлигма ОРБОДОЕВА.
Г.САМБЯЛОВАЙ фото.

